

Čakavska akcentuacija u krupnom planu

(Sanja Zubčić. 2017. *Neocirkumfleks u čakavskom narječju*. Filozofski fakultet u Rijeci. Rijeka. 199 str.)

Sanja Zubčić, izvanredna profesorica Filozofskoga fakulteta u Rijeci te suradnica Znanstvenoga centra izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo, u 2017. godini objavila je djelo *Neocirkumfleks u čakavskom narječju*, plod njezina dugogodišnjega bogatog znanstvenog napora prožetoga intenzivnom zaokupljenošću hrvatskim organskim idiomima, posebice čakavskima, te slavenskom akcentuacijom. Čvrste i neizostavne sponne tih dviju kompleksnih disciplina vidljive su iz samoga naslova: temeljito poznavanje dijalektološke problematike nemoguće je bez dobrog poznavanja akcentoloških pitanja i obratno. Čakavska je akcentuacija predmetom interesa brojnih domaćih i inozemnih slavista već stotinjak godina, počevši od Beličevih studija iz prve polovice prošloga stoljeća (1935. objavio je studiju *O čakavskoj osnovnoj akcentuaciji*, no prve je čakavske akcenatske podatke objelodanio znatno ranije) pa do niza zaslužnih istraživača (J. Hamm, M. Hraste, M. Moguš, P. Ivić, I. Lukežić, W. Vermeer, M. Menac-Mihalić, S. Vranić i dr.), koji su, svatko u svome području djelovanja, dali obol poznavanju i boljem razumijevanju složenih akcentoloških pitanja. Iz kronološke perspektive, ako se fokusiramo na suvremenu čakavsku misao, na čelu ove kolone stoji upravo akcentološki rad i opus Sanje Zubčić, zajedno s knjigom koju ovom prigodom predstavljamo. Iako se radi o slučajnosti, zanimljivo je spomenuti da su prije 10-ak godina objavljena dva važna naslova u novijoj čakavologiji, usko vezana uz ovu problematiku: *Čakavian prosody. The Accentual Patterns of the Čakavian Dialects of Croatian* (2006.) te *The Neocircumflex in Western South Slavic* (2007.) autora Keitha Langstona, koji je ujedno, uz dr. sc. Silvanu Vranić, i recenzent ove knjige. Uredništvo potpisuje prof. emeritus Iva Lukežić.

Knjiga *Neocirkumfleks u čakavskom narječju* objavljena je kao e-izdanje (<http://izdavastvo.ffri.hr/sanja-zubcic-neocirkumfleks-cakavskom-narjecju/>) u nakladi Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Rijeci. Uz Predgovor, Uvod (I) i Literaturu (VI) te priložene tri dijalektološke karte (V) i Popis ispitanika (VII) čine ju tri velike cjeline: (II) Neocirkumfleks, (III) Neocirkumfleks u čakavskom te završna razmišljanja sažeta u ovećem (IV) Zaključku. Građa je za ovu knjigu prikupljena na dva načina: jedan je dio podataka ekscerpiran iz postojećih relevantnih rasprava i opisa čakavskih govora, a drugi je dio autorica prikupila osobno, terenskim dijalektološkim istraživanjima, koje na čakavskome terenu provodi već dugi niz godina, čemu svjedoči dojmljiv popis istraženih mjenskih govora i njihovih ispitanih govornika. Prije glavne rasprave u kraćemu uvodnom dijelu knjige zacrtano je teorijsko polazište – baza svakoga suvremenog akcenatskog opisa bilo kojega organskog idioma – inventar i distribucija polazišnih prozodema, u ovome slučaju naglasaka iz praslavenske faze razvo-

ja hrvatskoga jezika. Oko pitanja polaznoga akcenatskog sustava u suvremenoj su se hrvatskoj dijalektološkoj literaturi iskristalizirala dva gledišta. Prema prvome gledištu, čiji su zastupnici Milan Moguš i Iva Lukežić, u naglasni sustav koji prethodi starohrvatskomu uvrštavaju se tri naglasaka: jedan kratak (*[˘]) i dva duga, silazne (*^{˘˘}) i uzlazne (*^{˘˘˘}) intonacije. Prema tome, naglasni inventar u starijemu praslavenskom i mlađemu općeslavenskom razdoblju čine tri naglasne jedinice: kratki naglasak (*ǫko, *plǫtǫ), cirkumfleks (*zǫlto, *gǫrd) i akut (*kǫrva, *kǫlda). Pojava neoakuta, kratkoga i dugoga, u radovima ovih dvaju autora smješta se u starije podrazdoblje starohrvatskoga (9. – kr. 11. st.). Prema drugom stajalištu dugi neoakut (~) jedinicom je već naglasnoga inventara kasnoga praslavenskog razdoblja. Osim toga, prozodem koji je nastao retrakcijom na kratke slogove naziva se kratkim neoakutom (*[˘]), stoga akcenatski likovi iz ove perspektive već u praslavenskome glase *bǫbǫ, *kǫrlǫ, a naglasni je inventar praslavenskoga peteročlan: uz navedena dva neoakuta čine ga i stari akut (*kǫrva) te kratki (*slǫvo) i dugi cirkumfleks (*zǫlto). Takvo poimanje ishodišnoga inventara u slavističkoj su literaturi promicali već Stjepan Ivšić (1911.) i Christian Stang (1965.), a danas ga zagovaraju akcentološki radovi Mate Kapovića. Na koncu, potonjoj se teoriji priklanja i autorica ove knjige. Budući da neocirkumfleks nije dijelom polaznoga naglasnoga inventara, datacija i okolnosti njegova razvitka potanko se opisuju u nastavku, u drugome poglavlju.

I sam naslov knjige i naslovi poglavlja unutar nje ističu termin *neocirkumfleks*, u opoziciji spram tradicijskoga i u kroatističkoj literaturi mnogo uvrježenijega termina *metatonijski cirkumfleks*, što nije slučajno i ima korijene u samome procesu nastanka ovoga akcenta. Bez obzira na imenovanje, riječ je o novijemu dugom naglasku silazne intonacije koji se razvio na dijelu slavenskoga teritorija. Pritom se u knjizi zorno luče dva tipa neocirkumfleksa: prvi predstavlja jezičnu značajku svojstvenu svim zapadnojužnoslavenskim jezicima (ali i češkom), a radi se o silaznome naglasku koji dolazi a) na mjestu akuta u G mn. imenica m. i ž. r. naglasnoga tipa *a* (tip *krǫv*, *brǫtov*) te koji je b) rezultat kontrakcija (tip *zǫc*, *znǫte*). Budući da je njegova pojava datirana u općeslavensko razdoblje, u knjizi je radno imenovan kao stariji neocirkumfleks, a zbog svoje široke rasprostranjenosti i nerazlikovnosti u odnosu sjeverozapadnih čakavskih govora spram drugih (ne)čakavskih govora za daljnju raspravu pokazao se kao irelevantan. Prema pripadnicima nizozemske i moskovske akcentološke škole drugi je tip neocirkumfleksa povezan sa zanaglasnom dužinom novijega postanja, na hrvatskoj dijalektološkoj karti on karakterizira govore kajkavskoga narječja te sjeverozapadne čakavske govore, i upravo je taj naglasak u fokusu autoričina zanimanja.

Od dugoga cirkumfleksa koji je naslijeđen iz praslavenske epohe (u primjerima poput *mǫso, *zlǫto) razlikuju ga pravila distribucije te nemogućnost progresivnoga pomaka i regresivnoga pomaka u proklizi. Regresivni je pomak novoga dugosilaznog akcenta iz medijalnoga položaja u brojnim kajkavskim

govorima dvojbena jer kod izostanka vokalskih dokaza u nizu primjera poput **pòsekel/pòsekal*, *pòtoku L jd. itd. ostaje otvorenim pitanje jesu li prije retrakcije ti medijalni slogovi bili naglašeni kratko (pa se akcent pomaknuo poput staroga kratkog naglasaka) ili su bili naglašeni dugo (pa se metatonijski dugi akcent pomaknuo na kraćinu u obliku kratkoga akcenta).

Mišljenja koja su se u slavistici razvila oko pitanja postanka ovoga naglasaka iscrpno su prikazana u drugome poglavlju. Postanak neocirkumfleksa tako je najčešće bio vezan uz dvije fonološke (dijelom i morfološke) promjene: kompenzacijsko duljenje i metatoniju. Obje su promjene u knjizi temeljito raščlanjene, a razlozi da se one prihvate ili ne prihvate kao uzroci nastanka neocirkumfleksa argumentirani kroz niz nalaza s terena. Autorica tako dolazi do zaključka da je naglasak koji je u fokusu njezina istraživanja u kajkavskim i sjeverozapadnim čakavskim govorima povezan sa zanaglasnim dužinama novijega postanja. Uz učestalo korištenje pojma metatonije u kontekstu nastanka novoga dugosilaznog naglasaka Zubčić zaključuje: „Čini se da se u kroatističkoj i južnoslavističkoj literaturi pojam *metatonija* počeo shvaćati drugačije no što je njegovo primarno značenje (alternacija dvaju naglasaka različitih intonacija) te počinje poprimati značenje zamjene vrste naglasaka na istom naglasnom mjestu” (str. 25). Podastrijevši snažne dokaze, odlučuje se za termin *neocirkumfleks*, pri čemu prefiks *neo-* upozorava na odnos prema starijemu cirkumfleksu, a samim time u nastavku napušta i termin *sjevernočakavska metatonija*, kojim se u dosadašnjoj dijalektološkoj literaturi operiralo za označavanje specifičnih akcenatskih osobina u dijelu govora na sjeveru čakavskoga teritorija.

U kontekstu terminologije i diobe čakavskoga teritorija prema akcenatskom kriteriju i termin *sjeverni* u sintagmi *sjevernočakavska metatonija* pokazao se kao neprecizan jer priličan broj govora na tome području u svojim akcenatskim sustavima nema taj prozodem, poput, primjerice, govora kontinentalnoga poddijalekta ikavsko-ekavskoga dijalekta čakavskoga narječja. Na tragu Brozovićeve podjele čakavskoga narječja na dvije velike cjeline, sjeverozapadnu i jugoistočnu, i ovdje se preuzima termin *sjeverozapadni* za one čakavske govore koje povezuje važna akcenatska osobina u dvjema morfološkim kategorijama: neocirkumfleks u prezentu glagola s tematskim vokalom *e* te u određenoj liku nekih pridjeva. Nakon Brozovića podjelu čakavskoga narječja prema akcenatskom kriteriju prihvatila je i nizozemska slavistička škola na čelu s W. Vermeerom koji, dodajući kriterij refleksa jata, navedenim dvama kompleksima pridružuje i treći: središnje čakavske govore. Neocirkumfleks koji na sjeverozapadu dolazi u oblicima kakvi su *gîne* i *bogâtî* ne potvrđuje se dakle u središnjim i jugoistočnim čakavskim govorima.

Prije temeljite raščlambe ove važne izoglose Zubčić naglašava nekoliko činjenica koje su u dosadašnjim opisima čakavskih govora spomenute (posebice u recentnim monografijama Ive Lukežić, utemeljiteljice riječke dijalektološke škole), no u ostatku dijalektološke literature nedovoljno apostrofirane. Jedna od

najmarkantnijih jest dijakronijsko uporište sjeverozapadnoga kompleksa, odnosno oblikovanje sjeverozapadnoga čakavskog jezično-prostornog kompleksa još u 15. st., iz kojega su se izdvojili današnji sjevernočakavski buzetski dijalekt, sjevernočakavski ekavski dijalekt, sjevernočakavski ikavski dijalekt te sjevernočakavski ikavsko-ekavski dijalekt.

Ostatak trećega opsežnog poglavlja posvećen je okolnostima ostvaraja neocirkumfleksa u navedenim dvjema kategorijama. Govoreći o neocirkumfleksu u prezentu glagola s tematskim vokalom *e*, ekstenzivno se daje prikaz dosadašnjih interpretacija ove morfološke činjenice te se nude postojeće klasifikacije glagola, provedene prema morfološkim kriterijima, kako bi se na koncu odabrala ona koja je za potrebe akcenatske analize najadekvatnija. Uvrstivši u postojeće obrasce primjere iz korpusa mjesnih govora Grobnika i Kastva, Sanja Zubčić kao najfunkcionalniju prihvaća diobu prezentskih oblika prema klasifikaciji predstavnika moskovske akcentološke škole, V. A. Dyboa. Prilagodivši Dyboovu klasifikaciju materijalu sjeverozapadnih čakavskih govora, autorica raščlanjuje prezente *e*-tipa prema dočetu prezentske osnove na *e-*, *je-* i *ne-* prezente. Iduće poglavlje ove cjeline bavi se naglasnom tipologijom glagola s neocirkumfleksom, pri čemu autoričino dugogodišnje bavljenje akcenatskim paradigmama u čakavskim mjesnim govorima dolazi do punoga izražaja. Pomna usporedba građe iz triju govora (Grobnika, Orleca i Orbanića) pokazala je da se prema trima polaznim naglasnim paradigmama neocirkumfleks u sjeverozapadnim čakavskim govorima ostvaruje većinom u onih glagola koji su ishodišno bili dijelom naglasne paradigme *a*, a tek manjim dijelom u onim glagolima koji su pripadali naglasnoj paradigmi *c*. Očekivano, i prva skupina glagola, ali i druga, na sinkronijskoj razini pripadaju istomu naglasnom tipu – tipu *a*, koji podrazumijeva stalno mjesto naglaska na osnovi u infinitivu, prezentu i imperativu. Analiza glagola s neocirkumfleksom u sjeverozapadnim čakavskim glagolima okončava se zaključkom o četirima kategorijama u kojima se očekuje neocirkumfleks (1. *e*-prezenti n. t. *a* s osnovom na sonant, *šije*, *čuje*; 2. *ne*-prezenti n. t. *a*, *zîne*, *nikne*; 3. *je*-prezenti n. t. *a*, *jâše*, *mâže*; 4. *e*-prezenti s osnovom na sonant koji su u n. t. *a* prešli iz n. t. *c*, *gnjije*, *kûje*, itd.), a prema broju kategorija s neocirkumfleksom u prezentu svi se govori mogu podijeliti u nekoliko skupina, počev od one čiji govori imaju ovaj prozodem u svima četirima kategorijama te čija se stratifikacija zorno očitava iz Karte 1: uz manji broj punktova na Krku i Cresu najveća je koncentracija takovih govora na širem kopnenom području Rijeke, na istarskome području zauzimaju sjeveroistočni dio poluotoka, a na istočnoj obali Kvarnerskoga zaljeva rasprostiru se do Novoga Vinodolskoga. Ostali sjeverozapadni čakavski govori imaju zastupljen neocirkumfleks u različitim kombinacijama preostalih triju glagolskih kategorija. Obilati primjeri koji su doneseni pri grupiranju ovih mjesnih govora svjedoče i o autoričinu vrsnome i svekolikome poznavanju dijalektološke literature i o ogromnome terenskom projektu koji je osobno preuzela i poduzela za potre-

be istraživanja ove ključne čakavske izoglose. Na kraju rasprave o glagolima Sanja Zubčić dolazi do zaključka: pojava neocirkumfleksa u prezentu glagola povezana je s najmanje trima čimbenicima – mjestom naglasaka, morfologijom glagola i naglasnim tipom, a da bi se realizirao neocirkumfleks, moraju biti zadovoljena sva tri čimbenika (str. 108).

Pridjevima određenoga lika posvećena je zadnja veća cjelina trećega poglavlja. Budući da su prijašnja istraživanja davala, između ostaloga, i neprecizne podatke o razvitku neocirkumfleksa u ovoj morfološkoj kategoriji, cilj je ovoga dijela, kako se eksplicitno i ističe, „pokušati točno utvrditi u kojih se pridjeva određenoga lika ostvaruje neocirkumfleks, podijeliti ih u kategorije te popisati u kojim se mjesnim govorima taj naglasak ostvaruje u određenih pridjeva” (str. 115). Sustavna analiza pokazala je da se ovaj naglasak ostvaruje u pridjevima određenoga lika koji su polazišno bili dijelom naglasnoga tipa *a* te, u manjem obimu, naglasnoga tipa *b*. Nakon redukcije poluglasa u N jd. m. r. neodređenoga lika u potonjih je pridjeva naglasak regresivno pomaknut na vokal osnove te posljedično na sinkronijskoj razini svi navedeni pridjevi mogu imati neocirkumfleks samo na vokalu osnove. Analiza određenih pridjeva s neocirkumfleksom tu ne završava: autorica dalje istražuje i povezanost određenih tvorbenih obrazaca s pojavnošću neocirkumfleksa te zaključuje da postoje tvorbeni sufixi kojima se tvore samo oni pridjevi koji u sjeverozapadnim čakavskim govorima mogu nositi neocirkumfleks. Povezavši ih s naglasnim tipovima Zubčić na koncu grupira analizirane čakavske govore prema pridjevskome kriteriju u tri skupine: govori s neocirkumfleksom u objema kategorijama (pridjevi n. t. *a* i n. t. *b*), govori s neocirkumfleksom samo u prvoj kategoriji (n. t. *a*) te oni govori u kojima ne dolazi neocirkumfleks u određenome liku pridjeva niti u jednoj od navedenih kategorija. Poput govora s neocirkumfleksom u prezentu glagola s tematskim vokalom *e* jezgra govora s neocirkumfleksom u određenome liku pridjeva smještena je u neposrednu okolicu Rijeke, što zorno predočava Karta 2.

U opsežnome zaključku sažimaju se otkrivene spoznaje i detaljno raščlanjuje stratifikacija sjeverozapadnih čakavskih govora, a da bi mjesni govor bio determiniran kao sjeverozapadni čakavski, mora zadovoljiti glavni preduvjet: sjeverozapadnim se čakavskim govorom smatra onaj govor u kojemu je neocirkumfleks sustavan najmanje u jednoj kategoriji (str. 147). Riječ je o sveukupno šest kategorija, četiri prezentske i dvije pridjevske, a broj mjesnih govora u kojima je neocirkumfleks potvrđen u svima kategorijama razmjerno je mali, kako je pokazano ovim istraživanjem. Očekivano, na karti (Karta 3) su smješteni na uskome području grada Rijeke, na istočnoj obali istarskoga poluotoka sežu do Brseča, a na suprotnoj strani zaljeva najjužnji punkt s potvrđenim neocirkumfleksom u svima kategorijama su Grižane. Istraživanje je provedeno na korpusu od 84 mjesna govora, neocirkumfleks u prezentu glagola potvrđen je u svima, a u kategoriji određenoga lika pridjeva samo u 34 mjesna govora, što auto-

ricu dovodi do nove spoznaje o mogućnosti da se te dvije izoglose na sjeveru čakavskoga teritorija nikada i nisu preklapale.

Zaključak, između ostaloga, jasno pokazuje razliku u mehanizmu nastanka ovoga naglaska između slovenskih i kajkavskih govora s jedne te sjeverozapadnih čakavskih govora s druge strane. Dosadašnja literatura nudila je samo fragmentarne i nepovezane spoznaje o razlozima razvitka ovoga prozodema. Knjiga koju ovdje predstavljamo i u ovome segmentu ima pionirski značaj: prvi put daje jasnu i znanstvenim dokazima potkrijepljenu razliku između dviju dijakronijskih priča – postanak je neocirkumfleksa u kajkavskim i slovenskim govori- ma uvjetovan isključivo fonološkim razlozima (redukcija slabih poluglasa i za- naglasnih dužina), dok u sjeverozapadnim čakavskim govori- ma on uključuje i morfološke čimbenike (realizacija naglaska samo u glagola s tematskim voka- lom *e* te značaj tvorbenih obrazaca pri određenim likovima pridjeva). Na kon- cu, analizirana je stratifikacija govora s neocirkumfleksom i iz aspekta podjele narječja prema kriteriju refleksa jata s obzirom na to da analizirano područje čine naoko heterogeni govori, no heterogenost govora temeljena na različiti- tome odrazu jata nema odraza u akcentuaciji – sve analizirane govore, neovi- sno o jatu, povezuje izoglosa neocirkumfleksa barem u jednoj od specificira- nih kategorija.

Iako sam naslov knjige sugerira vrlo usku i specifičnu tematiku, njezin sadr- žaj premašuje okvire suvremene čakavologije, pa i cjelokupne hrvatske dijalek- tologije, zalazeći u sferu nekih gorućih pitanja slavenske akcentologije. Tekst sam sebi sadržajno krči put: autorica u svakome poglavlju polazi od početaka, od prvih spoznaja, razlažući jasno tijekom znanstvene misli te upućujući na pro- blematična mjesta na način da i slabije upućeni čitatelj lako prati gradivo, usva- jajući pritom pregršt novih informacija. Svaka je premisa jasno postavljena, ostavljajući prostora za stajališta *pro et contra* i tek nakon taksativnoga izlaga- nja dokaza dolazi se prvo do manjih zaključaka koji potom u konačnici stvara- ju cjelovitu sliku o izoglosi koja na dijalektološkoj karti hrvatskoga jezika (ne samo čakavskoga narječja) ima krucijalan karakter. Znanstvena preciznost i te- žnja za zaključcima koji su izvedeni induktivno, na „živome” materijalu s te- rena, iščitava se iz svakoga odlomka. Ova je knjiga namijenjena prvenstveno znanstvenicima dijalektolozima, akcentolozima, slavistima, lingvistima koji se bave poredbenopovijesnim problemima i dr., ali i studentima kroatistike i dru- gih filoloških usmjerenja s obzirom na to da ju jasnoća i odmjerenost odlikuju i na izražajno-stilskoj razini. Sanja Zubčić pokazala je još jednom svu umješnost baratanja akcentološkim pitanjima, a knjiga *Neocirkumfleks u čakavskom nar- ječju* svakako će biti od velike pomoći svakomu tko se želi upustiti u ozbiljniji znanstveni dijalog u domeni slavenske akcentologije. Imati brojna pitanja obje- dinjena i rastumačena na jednome mjestu, iz pera akcentološkoga autoriteta, za buduće je naraštaje prava privilegija.

Marina Marinković